

ESSAY 09

Jeanne van Heeswijk

Dennis Kaspori

Kunnen we dat wel serieus nemen?

culturele interventies als basis voor stedelijke ontwikkeling

ARCHITECTUURBULLETIN N° 03 | 2007

Jeanne van Heeswijk (NL, 1965) en Dennis Kaspori (NL, 1972) werken samen aan projecten in de stedelijke vernieuwing waarin zij diverse vormen van participatie onderzoeken. Van Heeswijk, kunstenaar, ziet zichzelf als mediator, of intermediair tussen situaties, ruimtes, woonbuurten en de mensen die er gebruik van maken. Kaspori zoekt naar een vergelijkbare rol als architect (hij is oprichter van The Maze Corporation) door te zoeken naar nieuwe ruimtelijke oplossingen, alternatieve organisatievormen en instrumenten die een brede participatie binnen de ruimtelijke planvorming mogelijk maken.

Culturele interventies lijken vooral een probaat middel om de pijnlijke processen van de stedelijke vernieuwing iets draaglijker te maken. Door hierin samen te werken met bewoners kan men zelfs zorgen voor nog wat extra afleiding en vertier. Maar de gedachte dat deze culturele interventies een proces van inclusieve stedenbouw in gang kunnen zetten, leidt niet zelden tot onbegrip en ongeloof.

Stedelijke vernieuwing is vaak een bron van conflict tussen bewoners, ontwikkelaars en overheid. In het hart van de processen van stedelijke vernieuwing, en dan vooral die waarin het stedelijke leven wringt, zijn culturele interventies vaak de enige manier waarop opnieuw betrokkenheid bij deze processen gegenereerd kan worden.

Dat geldt net zo goed voor de herstructureringsgebieden als voor onze zo geroemde Vinexwijken, die zo nu en dan al op cynische toon als de herstructureringsgebieden van de toekomst worden bestempeld.

De problematiek van deze wijken is algemeen bekend: een eenzijdige en weinig kapitaalkrachtige bevolkingssamenstelling, eenzijdige woningvoorraad en een grote doorstroom. De standaardoplossing is het bouwen van dure woningen zodat een grotere variatie aan inkomensgroepen zich in de wijk zal gaan vestigen. Echter, dit model van differentiatie om meer gemeenschapszin te creëren, is ontoereikend, omdat het gebaseerd is op veronderstellingen, van vooral de overheid, over hoe het openbare leven in elkaar zit.

"Grootschalige stedelijke vernieuwing van naoorlogse wijken gaat soms ten koste van sociaal zwakkeren" (Kullberg, 2006), zo schrijft onderzoeker Jeanet Kullberg van het Sociaal en Cultureel Planbureau in haar essay 'De tekentafel neemt de wijk'. Er komen duurdere huizen in achterstandswijken (of een rijtje sociale woningen in een blok vol peperdure koopwoningen, zoals op IJburg), de nette middenklasse mag het goede voorbeeld geven aan minder bedeelden. Mooi toch? Natuurlijk, ideologieën over 'social engineering' bestonden ook in de vorige eeuw al. In de vooroorlogse tuinsteden werd een tuin beschouwd als probaat middel tegen luiheid en drankzucht. In de volkswoningen van Berlage zaten kleine ramen, om een einde te maken aan het uit het raam hangen en met burens praten. Arbeiders moesten in plaats daarvan achter de studeertafel. Dit zijn natuurlijk achterhaalde ideeën. Maar de gedachte van sociale maakbaarheid leeft nog steeds. Een van de doelen van de huidige massale sloop en nieuwbouw in de naoorlogse wijken is het aantrekken van een middenklasse waaraan de huidige bewoners zich kunnen optrekken. Maar zo maakbaar is de samenleving niet.

We zouden ons misschien eens moeten afvragen of we, wanneer we deze enorme stedelijke vernieuwingsopgave daadwerkelijk als een maatschappelijke opgave beschouwen, niet moeten beginnen vanuit de publieke ruimte. Daarmee bedoelen we niet het verouderde begrip 'openbare ruimte'. Juist als men over openbare ruimte praat, wordt vaak de fysieke ruimte bedoeld. Het publieke domein is meer dan dat: het is de fysieke ruimte, de sociale interactie, de media en de communicatiemiddelen; deze zaken bepalen samen

Fig. 9.1 Face Your World, StedelijkLab Slotervaart Amsterdam 2005, Jeanne van Heeswijk & Dennis Kaspori Presentatie Voorlopig Ontwerp
foto: Dennis Kaspori

iemands leefomgeving. Het gaat om de ruimte waarin mensen leven, maar vooral ook om de relaties tot elkaar in die ruimte. Betrokkenheid, oftewel mensen weer in staat stellen zich te bemoeien met de complexe en abstracte processen van de stedelijke vernieuwing, kan alleen maar tot stand komen in het publieke domein.

Deze betrokkenheid is onlosmakelijk verbonden met het idee van publiek domein. Maarten Hajer en Arnold Reijndorp definiëren publiek domein als die plaatsen waar een uitwisseling tussen verschillende maatschappelijke groepen kan plaatsvinden en ook daadwerkelijk plaatsvindt: "De verschuiving naar een cultureel-geografische benadering impliceert het loslaten van het idee van eenduidigheid bij het bepalen van de waarde of betekenis van ruimten. De kern van een culturele geografie bestaat juist in de analyse van de meerduidigheid, of, in meer politieke termen, de strijd die zich afspeelt om verschillende betekenissen. Het vormgeven van publiek domein kan dan een kwestie zijn van het uitlokken van ongedwongen manifestaties van diversiteit en het vermijden van interventies gericht op het onmogelijk maken daarvan." (Hajer, 2001 p.37) Het publieke domein is volgens hen in eerste instantie dan ook een (culturele) ervaring. Vanuit deze gedachte willen wij pleiten voor een radicale omkering van het planningsproces. We moeten het publieke domein niet langer beschouwen als het resultaat van louter economische en juridische afwegingen maar het gaan zien en gebruiken als de (per)formatieve basis van een gemeenschap in wording.

Het is juist deze opvatting over publiek domein die volledig blijft liggen. De huidige politiek van repressie is namelijk niet langer in overeenstemming met de vanzelfsprekendheid waarmee wij nog steeds over publiek domein spreken. Het publieke domein is niet langer een gegeven, een recht waarop we ons zomaar kunnen beroepen. Het wordt daarom tijd dat we het publieke domein gaan beschouwen als een praktijk. Publiek domein moet gecreëerd worden, moet gestalte krijgen. Vanuit dit perspectief van een publiek domein als een creatieve praktijk wordt het interessant, welke initiatieven er vanuit de praktijk van de kunst en architectuur genomen worden om dat publieke domein gestalte te geven.

Henk Oosterling geeft in de tekst *Grootstedelijke reflecties, de verbeelding van de openbare ruimte* aan dat het mogelijk is de relatie tussen kunst en publiek domein op verschillende manieren te doordenken. Uiteindelijk komt hij tot de conclusie dat het zelfs mogelijk moet zijn kunst als publiek domein te zien: "Kunst zet openbaarheid in werking. Het oriëntatiepunt blijkt voor alles een gemeenschapservaring waarin de eerder genoemde spanningsvelden [lichaam/geest, tijd/ruimte, privé/publiek, fysiek/virtueel, lokaal/globaal, vreemd/eigen, dk] worden gereflecteerd. Niet een al gegeven identiteit is daarbij uitgangspunt, maar een esthetische sensibiliteit ten aanzien van tijd-ruimtelijk gesitueerde verschillen. Inzicht krijgen in deze diversiteit vergt zowel een materiële als conceptuele reflectie. [...] Zo zoekt het werk niet zijn plaats, maar bewerkstelligt het veeleer verplaatsing. Het creëert door zijn reflectiviteit nieuwe ruimten binnen

al bestaande openbare ruimten. Deze worden getransformeerd." (Oosterling, 2002 p.11) Binnen dit kader worden de artistieke en architectonische praktijken vooral aangesproken op hun vermogen ruimte te scheppen voor de totstandkoming en ontwikkeling van een gemeenschap, en deze tevens te verbeelden.

Hiertoe is het belangrijk contexten voor interactie in publieke ruimten te creëren die mensen actief aanmoedigen deel te nemen aan de processen van stedelijke vernieuwing, waardoor zij in de toekomst meer controle over hun omgeving hebben. In de uitwisseling kan een breed gedragen en integraal idee over samenleven in de buurt ontstaan. Daarvoor is het belangrijk een antwoord te vinden op de terugkerende vragen: hoe grijp je in een gegeven situatie op zo'n manier in dat de betrokken mensen het aantal en de intensiteit van hun banden kunnen vergroten? Hoe genereer je een proces dat de randvoorwaarden schept voor alternatieve verbindingen en ongekende verbanden die nieuwe ervaringen en betekenissen mogelijk maken? Hoe de stedelijke krachten te bundelen zodat je plekken kan ontwikkelen waar intieme sociale en formele situaties kun-

nen samenkomen? Culturele interventies zoals 'De Strip' in Vlaardingen¹ en 'Face Your World StedelijkLab' in Amsterdam-Slotervaart zijn zo opgezet dat ze culturele productie stimuleren en ontwikkelen, en in het verlengde hiervan 'nieuwe' publieke ruimten kunnen maken of bestaande herontwikkelen.

Kortom, cultuur is niet langer het sausje waarmee we de stedelijke ontwikkeling kunnen verfraaien, waarmee we de jarenlange onzekerheid voor de bewoners wat draaglijker kunnen maken. Ook al wordt daar meestal nog anders over gedacht, cultuur staat aan de basis van een inclusieve vorm van stedelijke vernieuwing. Volgens Maarten Hajer en Arnold Reijndorp draait publiek domein om de ervaring van culturele mobiliteit: "Om de mogelijkheid zaken anders te zien, de presentatie van nieuwe perspectieven, de confrontatie met eigen ingesloten patronen ook. Gedwongen worden tot aanpassing past niet in dit perspectief van een goed functionerend publiek domein. Uitgedaagd worden om jezelf tot anderen te verhouden wel." (Hajer, 2001 p.116)

Precies dan wanneer een gemeenschap zichzelf vorm begint te geven, haar eigen stem en esthetiek begint te articuleren, zichzelf begint te organiseren, wordt duidelijk dat ze weet wat ze werkelijk wil met haar omgeving. Met het stimuleren van dit proces lukt het ons misschien instrumenten door te geven die het mogelijk maken gezamenlijk onze leefwereld opnieuw vorm te geven. Onze pogingen van stedelijke vernieuwing zijn gedoemd te mislukken, zolang we onze praktijk niet kritisch

bekijken en nadenken over de vraag hoe het potentieel binnen gemeenschappen aan open dialoog, communicatie en gemeenschappelijk handelen te maximaliseren. De sleutel hiertoe is dan het creëren en implementeren van een infrastructuur of netwerk van ondersteuning, dat een dergelijke dialoog kan onderhouden en de voorwaarden kan scheppen voor een meer inclusieve vorm van stedelijke vernieuwing.

Case 1:

FACE YOUR WORLD, STEDELIJKLAB, AMSTERDAM-SLOTTERVAART

Voor het project Face Your World Slotervaart zijn specifieke software (de Interactor) én werkplek (het StedelijkLab) ontwikkeld met als doel mensen instrumenten te bieden waarmee zij naar hun leefomgeving kunnen kijken en waarmee ze deze omgeving ook kunnen aanpassen. Face Your World betekent: Sta stil in je wereld, kijk naar je wereld en maak de wereld de jouwe; geef het een gezicht. Daarmee vraagt FYW van mensen in gebieden die stedelijke vernieuwing ondergaan om kritisch te kijken naar hun leefomgeving. Dit zijn mensen van diverse culturele achtergronden, die normaal niet zo snel deelnemen aan dergelijke processen. FYW verleidt ze en daagt ze uit het heft in eigen handen te nemen. Hiermee wordt niet alleen hun kijk op de wereld vergroot, maar ook de invloed die ze erop uitoefenen. Het gaat vooral niet om het vormgeven/maken van een vooraf vastgesteld object door de buurt zelf. Face Your World is een experimenteel ontwerpproces waarin bewoners gefaciliteerd worden om zelf beeld te geven (zowel in vorm als programma) aan hun leefomgeving. Dit gebeurt in de vorm van een dialoog waarin jongeren, bewoners, ontwerpers, gemeente en andere betrokkenen in gesprek gaan over de opdracht.

De Interactor en het StedelijkLab staan daarmee aan de basis van een proces dat verder gaat dan de traditionele participatie. De Interactor stelt de gebruikers in staat om in een netwerk omgeving zelf hun wijk in te richten en te veranderen. De Interactor bevat een fotorealistische 3D weergave van hun directe omgeving. Doordat alle spelers zich tegelijkertijd in dezelfde wereld bevinden, moeten zij met elkaar communi-

Fig. 9.2 Het Blauwe Huis Amsterdam 2006, Jeanne van Heeswijk & Dennis Kaspori, Ontwerp: TKA
foto: Irene den Hartog

ceren, onderhandelen en samenwerken om tot een goed resultaat te kunnen komen. Door het op een creatieve manier samen laten komen van verschillende belangen die een rol spelen binnen ontwerpprocessen, krijgen de spelers inzicht in gemeenschappelijke belangen. In een aantal stadia kan men het volledige ontwerpproces van verkennen, schetsen, overleggen en ontwerpen doorlopen. Met behulp van een pencaam, een digitale fotocamera, kunnen de gebruikers er ook zelf elementen aan toevoegen die nog ontbreken of die voor hen belangrijk zijn.

Daarnaast had Face Your World Slotervaart gedurende de periode van januari tot en met juli 2005 de beschikking over een lege gymzaal die op de plek staat waar in de toekomst de Brede School zal komen te staan. Dit gaf de mogelijkheid om op locatie te kunnen werken. De gymzaal is daartoe omgevormd tot Stedelijklab: een plaats waar met scholieren, buurtbewoners en andere betrokken partijen gediscussieerd en gewerkt kon worden aan het ontwerp van het park. Face Your World StedelijkLab behandelt een aantal in zichzelf al complexe vraagstukken, zoals stedelijke vernieuwing, praktijkeducatie, buurtparticipatie en de rol van kunst in de openbare ruimte, en probeert deze vraagstukken met elkaar te verweven binnen de concrete context van een ontwerpogave.

Fig. 9.3 Face Your World, StedelijkLab Slotervaart Amsterdam 2005, Jeanne van Heeswijk & Dennis Kaspori Ontwerpen 'Doe groen'
foto: Dennis Kaspori

Na de afronding van de ontwerpfase in het StedelijkLab werd een vervolgtraject opgestart onder de noemer Stedelijke Werkplaatsen. Dit traject heeft als doel de betrokkenheid van de buurt te continueren in de tijd die nodig is om het park uit te voeren. De Stedelijke Werkplaats is een model voor het produceren van openbare ruimte op locatie. Momenteel wordt hard gewerkt aan de grootschalige vernieuwing van talloze wijken. Dit is een enorme operatie die een flinke invloed heeft op de betreffende wijken, maar waarbij bewoners zelden nauw worden betrokken. Echter, in veel gevallen is een substantieel deel van de bewoners opgeleid als bekwame vaklui of zouden ze dat kunnen worden. Door hen te betrekken bij de totstandkoming van de openbare ruimte van hun wijk ontstaat een leer- en werktraject binnen de wijk, dat ook direct zichtbaar wordt. De Stedelijke Werkplaats is een open plek waarin cultuur, economie en onderwijs worden ingezet voor het stimuleren van de economische zelfstandigheid en het culturele zelfbewustzijn van de wijk.

Case 2: HET BLAUWE HUIS, PARADE DER STEDELIJKHEID, AMSTERDAM-IJBURG

Naar aanleiding van een opdracht voor kunst in de openbare ruimte wilde Jeanne van Heeswijk een blauwe villa midden in Blok 35 voor een aantal jaren aan de markt onttrekken en opzetten als een huis voor het 'niet-geregelde'. Door zijn ligging op IJburg (een artificieel gecreëerd eiland) als onderdeel van de Vinexwijk die er gebouwd wordt, is het Blauwe Huis het ide-

ale platform voor praktijkonderzoek naar de wijze waarop zo'n wijk vorm krijgt en de manier waarop mensen de openbare ruimte gebruiken, toe-eigenen en veranderen. Blok 35 is één van de eerste gerealiseerde plekken op IJburg. Het Blauwe Huis kan hierdoor de ontwikkeling van IJburg en de ontwikkeling van deze nieuwe gemeenschap op de voet volgen, en is een ideale uitvalsbasis van waaruit het ontstaan van de culturele en landschappelijke omgeving beïnvloed wordt. Deze combinatie van locatie en moment in de tijd, gekoppeld aan de mogelijkheid om tijdelijk medebewoner van IJburg te worden, biedt de bewoners van het huis een ideaal platform voor het onderzoeken, ingrijpen en mede vormgeven van de openbare ruimte op IJburg.

Als bewoners van het Blauwe Huis hebben architect Dennis Kaspori en kunstenaar Jeanne van Heeswijk besloten een onderzoek te starten naar de mogelijkheden van stedelijke acupuncture met als titel 'Parade der Stedelijkheid'. Mobiele en tijdelijke infrastructuur, zoals ambulante handel of tijdelijke voorzieningen, kunnen de doctrine van segregatie en monofunctionaliteit waarop veel uitbreidingswijken van de afgelopen decennia gebaseerd zijn, doorbreken zonder dat dit grootschalige stedenbouwkundige ingrepen vereist. Tevens kunnen deze infrastructuur een antwoord bieden voor het volledig ontbreken van voorzieningen in de eerste 'levensjaren' van IJburg. Ze functioneren als een soort acupuncture door op kleinschalige, maar doelgerichte wijze het openbare leven in deze wijken op gang te brengen en het voorzieningenniveau op

peil te brengen. Deze 'instante stedelijkheid' kan daar opereren, waar het nodig is, en legt verbanden door op verschillende plekken aanwezig te zijn.

Uit het vooronderzoek dat is uitgevoerd in het kader van Parade der Stedelijkheid, blijkt een grote behoefte aan een plek voor collectieve voorzieningen en culturele uitwisseling. Het Blauwe Huis fungeert intussen al als gastheer voor een kinderbibliotheek (iedere woensdagmiddag), een bloemenkraam (iedere zaterdag), een buurtcafé (iedere zaterdag) en een wijkrestaurant (om de week op donderdagavond). De bloemenstal bijvoorbeeld is een initiatief van Nicoline Koek. Zij wil al langere tijd graag een bloemenstal op IJburg. Zij is ook in het bezit van een ventvergunning en heeft daarnaast een mobiele kraam laten ontwikkelen waarmee zij haar bloemen kan vervoeren en verkopen. Het enige dat zij echter niet heeft is een standplaats. Het is haar de afgelopen jaren niet gelukt deze te bemachtigen, omdat men dit voorts nog tegenhoudt: de ontwikkelaars willen eerst de commerciële ruimten die op IJburg zijn of worden gerealiseerd verhuuren. Het gevolg is dat er tot op heden op dit gebied nog geen officieel beleid is en er dus geen beslissingen worden genomen. Het Blauwe Huis bezit bij zijn voorkeur echter een stukje private (maar publiek toegankelijke!) grond als gevolg van een overstekende bovenverdieping. Nicoline Koek gebruikt deze ruimte nu al een aantal maanden op zaterdag voor haar bloemenstal.

NOTEN:

- 1 De Strip, Westwijk, Vlaardingen (2002-2004). Een leegstaande winkelstrip (in de plint van een flatgebouw) werd omgevormd om verschillende culturele activiteiten een plek te geven. Dependances van museum Boijmans Van Beuningen en Showroom mama, studio's voor kunstenaars, Peter Westenbergs Uit+Thuis Videomagazijn en een informatiecentrum bepaalden gedurende 18 maanden de aanblik van de gedeeltelijk leegstaande flat. Zo was er het lokale tv station www.worldwideweb.nl voor en door bewoners, dachten kunstenaars samen met de bewoners na over de toekomst van Westwijk en vonden in het museumcafé activiteiten, georganiseerd door de bewoners plaats. De Strip werd de centrale ontmoetingsplek in de wijk.

BRONNEN:

- Kullberg J., *De tekenafel neemt de wijk. Beloften en beperkingen in de herstructurering van buurten*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006
- Hajer M., Reijndorp A., *Op zoek naar nieuw publiek domein Analyse en strategie*, Rotterdam, 2001
- Oosterling, H., 'Grootstedelijke Reflecties (1999). De verbeelding van de openbare ruimte', in: *Interkta #5, Grootstedelijke reflecties over kunst en openbare ruimte*, Rotterdam, 2002